

הרב יהודה זולדן

גיליון מס' 51

מסכת פסחים דפים קו-קיב

כ"ג – כ"ט אדר, פרשת ויקהל פקודי, תשפ"א

הסבה בליל הסדר – ארבע כוסות ומצה

(פסחים קח ע"א)

חכמים תיקנו שיש להסב בעת אכילת המצה ובעת שתית ארבעה כוסות. מה הדין אם אדם שכח להסב בעת האכילה והשתיה? ראשונים עסקו בשאלה זו, והעיון בשאלה זו יחדד את מטרתה וייעודה של ההסבה בליל הסדר.

פסחים קח ע"א

ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב.

איתמר: מצה - צריך הסיבה, מרור - אין צריך הסיבה.

יין - איתמר משמיה דרב נחמן: צריך הסיבה, ואיתמר משמיה דרב נחמן: אין צריך הסיבה. ולא פליגי, הא בתרתי כסי קמאי, הא בתרתי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא, ואמרי לה להאי גיסא.

אמרי לה להאי גיסא: תרי כסי קמאי בעו הסיבה, דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות. תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה, מאי דהוה הוה.

ואמרי לה להאי גיסא: אדרבה, תרי כסי בתראי בעו הסיבה, ההיא שעתא דקא הויא חירות. תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה, דאכתי עבדים היינו קאמר.

השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי - אידי ואידי בעו הסיבה.

מוסכם ללא עוררין שיש להסב בעת אכילת מצה ואין להסב בעת אכילת מרור. רש"י ורשב"ם שם הסבירו שיש להסב בעת אכילת המצה "כבני חורין, שהוא זכר לגאולה", ואין להסב בעת אכילת המרור שהוא זכר לעבדות. בנוגע לארבעה כוסות, יש התלבטות האם בשני הכוסות הראשונים או בשני הכוסות האחרונים, והמסקנה היא שיש להסב בעת שתיית כל ארבעה הכוסות. את ההכרעה בגמרא, הסביר הר"ן.

ר"ן (פסחים כג ע"א בדפי הר"ף)

והשתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי כולהו בעו הסיבה. ואף על גב דבעלמא קיימא לן איפכא דכל ספקא דרבנן לקולא? הכא כיון דלאו מילתא דטירחא היא עבדינן לרווחא דמילתא, כך

צורבא הדף היומי

פירשו ז"ל. ולי נראה דעל כרחך [בעי] למיעבד הסיבה בכולהו, דאי ניזיל לקולא אמאי נקיל בהני טפי מהני ואי נקיל בתרוייהו הא מיעקרא מצות הסיבה לגמרי.

- ע"פ הר"ן, הסבר שני נימוקים מדוע לא אומרים בענין זה ספק דרבנן לקולא כמו שאומרים בכל ספק דרבנן אחר?

בנוגע להסבה בעת אכילת המצה- התוספות העירו שיש להסב בעת שאוכלים את המצה, גם על פי האפשרות שיש להסב רק בשתי הכוסות ראשונות, מכמה טעמים:

פסחים קח ע"א תוספות ד"ה מאי

ואף על גב דמצה צריכה הסיבה ולא אמר מאי דהוה הוה? שאני מצה [א] שהיא עיקר סעודה יותר מיין, [ב] ועוד, ביין היסב כבר בשני כוסות הראשונים, [ג] ועוד, שכתובה בתורה זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו. ואף על גב דהויה לחם עוני יש לאוכלה דרך חירות. ומה שצריך הסיבה במצה היינו כשמברכין על אכילת מצה ובאפיקומן.

- הסבר מדוע בנוגע למצה לא אומרים "מאי דהוה הוה"?

תוספות גם דן בשאלות הקשורות למי ששכח להיסב בעת שתיית הכוסות.

פסחים קח ע"א תוספות ד"ה כולהו

וכל ד' כוסות צריכים הסיבה בשעת שתיה. [א] וצ"ע אם שכח ולא היסב אם יחזור וישתה. [ב] וכן אם בכוס שלישי לא היסב אם יכול לחזור ולשתות בהסיבה, אף על גב דבין שלישי לרביעי לא ישתה.

תוספות לא הכריעו בספק זה, וגם לא הציבו שאלה דומה ביחס למי שלא היסב בעת אכילת המצה. אך הרא"ש הכריע.

רא"ש פסחים י, כ

השתא דאיתמר הכי ואתמר הכי, כולהו בעו הסיבה. ומצה בעי הסיבה בכזית ראשון וכזית של אפיקומן. ואם אכל בלא הסיבה לא יצא, כד"אמר ר' יהושע בן לוי השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא" (פסחים קח ע"א) - משמע מיסב אין, לא מיסב לא. ואם אכל בלא הסיבה יחזור ויאכל בהסיבה. וכן בכוס ראשון ושני, אם לא שתה בהסיבה יחזור וישתה בהסיבה. אבל בכוס שלישי או רביעי אם ישתה יותר נראה כמוסיף על הכוסות. ומיהו איכא למימר כיון ששתה שלא כתיקונו הוברר הדבר שלא ממנין הכוסות היה, ומה ששותה עתה הוא כוס של חובה. ואם שתה כוס רביעי בלא הסיבה צריך לברך בורא פרי הגפן על כוס שישתה אחר כך שיהיה בהסיבה, שהרי כששתה כוס רביעי בלא הסיבה ולא נזכר להסיב, הסיח דעתו לשתות יותר.

- הסבר את ההכרעה של הרא"ש בנוגע למי ששכח להיסב בארבע כוסות ואת נימוקיו.

הרמב"ם עסק אף הוא בחובת ההסבה בליל הסדר, אך לא כתב במפורש מה יעשה מי ששכח להסב.

צורבא הדף היומי

רמב"ם הל' חמץ ומצה ז, ו-ח

ו. בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר: "ואותנו הוציא משם" (דברים ו, כג), ועל דבר זה צוה הקדוש ברוך הוא בתורה: "וזכרת כי עבד היית" (דברים ה, טו) כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.

ז. לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות. וכל אחד ואחד, בין אנשים בין נשים, חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם. ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה לא יפחתו לו מארבעה כוסות, שיעור כל כוס מהן רביעית. ח. אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב... ואימתי צריכין הסיבה? בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו. ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך.

הרב יצחק זאב סולוביצ'יק, הרב מבריסק הסביר את דברי הרמב"ם והרא"ש.

הרב יצחק זאב סולוביצ'יק, חידושי הגר"ז על הרמב"ם, חמץ ומצה ז, ז

מדברי הרמב"ם האלו מבואר דמצות הסבה היא מצוה בפני עצמה, והיא שיאכל וישתה בלילה הזה והוא מיסב דרך חירות, אלא דחכמים קבעו למצווה זו בשעת אכילת המצה ושתיית הארבע כוסות, אבל על כל פנים מצווה בפני עצמה היא ולא מדיני המצווה של מצה וארבע כוסות... ולפי זה אם אכל מצה או שתה ארבע כוסות בלא הסבה, אין כאן גריעותא בהמצווה של אכילת מצה או ארבע כוסות, רק שלא קיים מצוות הסבה שהיא מצווה נפרדת לגמרי... וברא"ש שם מבואר דאם אכל הכזית מצה בלא הסיבה לא יצא. ולכאורה מבואר מזה להיפוך, דסבירא ליה דדין הסיבה הוא דין בקיום המצווה של מצה וד' כוסות, דאי לא תימא הכי אמאי לא יצא?

- מה סיבת ההבדל בין הבנת הרמב"ם לבין הבנת הרא"ש בנוגע למטרתה של ההסבה, ומה הנפקא מינה ביניהם?

נבקש להעיר על הסברו של הגר"ז. הרא"ש ציטט את דברי ר' יהושע בן לוי בנוגע לשמש: "השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא" (פסחים קח ע"א) - ואם אכל בלא הסיבה יחזור ויאכל בהסיבה". ניתן לדייק באופן דומה גם מדברי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ז, ח): "ואימתי צריכין הסיבה? בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו. ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך". בעת אכילת המצה ושתיית ארבעה כוסות - צריך להיסב, ניתן לדייק שאם לא היסב לא יצא ידי חובה. גם על פי הרמב"ם חובת ההסבה בעת אכילת המצה ושתיית ארבעה הכוסות היא תנאי מהותי בעת קיום המצווה, מאחר שרק ביחס לשאר האכילות והשתיות שבליל הסדר כתב הרמב"ם שהמיסב בהם הרי זה משובח. על דברי הגר"ז בנוגע לרמב"ם "דמצות הסבה היא מצוה בפני עצמה, והיא שיאכל וישתה בלילה הזה והוא מיסב דרך חירות, אלא דחכמים קבעו למצווה זו בשעת אכילת המצה ושתיית הארבע כוסות, אבל על כל פנים מצווה בפני עצמה היא ולא מדיני המצווה של מצה וארבע כוסות..." יש להעיר שברור הוא שאם אדם יסב כל הלילה אך לא

צורבא הדף היומי

יאכל מצה ולא ישתה ארבעה כוסות, הוא לא עשה כלום. אין ערך בהסבה כפעולה עצמאית. ההסבה היא מרכיב מהותי מפעולת האכילה והשתיה, ולא רק שחכמים קבעו לעשות פעולה זו בעת שאוכלים מצה ושתיים ארבעה כוסות.

על פי הבנה זו אין מחלוקת עקרונית בין הרמב"ם לבין רא"ש, על אף שהרמב"ם לא כתב במפורש שמי שלא היסב בעת אכילת המצה ושתיית ארבעה הכוסות לא יצא ידי חובה. נראה להציע אפשרות אחרת בהבנת דברי הרמב"ם באשר להסבה בעת ששתיים ארבעה כוסות. חכמים שקבעו את החובה לשתות ארבעה כוסות, קבעו גם כן ששתיה זו חייבת להיות בהסבה, ולכן מי שלא עשה כן לא קיים את החובה לשתות ארבעה כוסות. אך באשר למצה, כיצד יתכן שמי שאכל מצה ולא היסב לא קיים מצוות מצה? הרי החובה לאכול מצה היא מהתורה, ושם לא נאמר שיש להסב בעת אכילת המצה??

נראה שלפי הרמב"ם חובת ההסבה היא לא חלק מפעולת האכילה של המצה או שתיית ארבעה הכוסות, אלא מרכיב במצוות סיפור יציאת מצרים. תנוחת הגוף בעת שאוכלים ושתיים היא ביטוי נוסף למצוות הסיפור. הוכחה לכך שההסבה היא מרכיב במצוות הסיפור ניתן לראות על פי סדר הדברים שברמב"ם. הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, א-ה) עסק בפרטי מצוות סיפור יציאת מצרים, ולאחר שכתב שם על חובת המצווה וכיצד יש לקיים אותה, כתב (הלכות ו-ח):

בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר: "ואותנו הוציא משם" (דברים ו, כג), ועל דבר זה ציווה הקדוש ברוך הוא בתורה "וזכרת כי עבד היית" (דברים טו, טו) כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.

לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות... אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב... ואימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבעה כוסות האלו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך.

הביטוי "לפיכך" מורה על כך שפעולת ההסבה היא פועל יוצא של מצוות הסיפור. הסיפור אינו רק אמירה של דברים, אלא גם הצגה מוחשית על ידי תנוחת הגוף, לכל הפחות בעת האכילה והשתייה של המצה וארבעה הכוסות.

דברים ברוח זו כתב גם הרב יוסף כהן, שהיה דיין בבית הדין בירושלים וחתנו של הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים (בתוך: הרב צבי פסח פרנק מקראי קדש - פסח ב, עמ' קיא):
בדברי הרמב"ם מבואר שמצות הסבה נכללת במצוות "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים", שהיא מצוה מהתורה להראות חרות על עצמו, ומצוה זו כוללת מצוות הסבה ומצוות שתיית ארבע כוסות של יין ושיהיה היין מזוג.

יתכן עוד, שהחובה לאכול מצה ולשתות ארבעה כוסות, הם סוג של סיפור דברים: "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני, כי בחיפזון יצאת מארץ מצרים, למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (דברים טז, ג). רש"י פירש: "למען תזכור - על ידי אכילת הפסח והמצה, את יום צאתך". ליל חמישה עשר בניסן הוא הזמן היחיד בשנה בו ציוותה עלינו התורה לאכול מאכלים מסוימים - כזית מצה, כזית מרור וכזית קרבן פסח.

צורבא הדף היומי

חכמים הוסיפו על כך גם חובה לשתות ארבעה כוסות. כל אלו לא נועדו להשביע מרעב או להרוות צימאון, אלא לעורר את הזיכרון ולחוות מחדש את שהיה במצרים. האכילה והשתיה גם הן סיפור יציאת מצרים. אך אם אדם אכל מצה ושתה ארבעה כוסות הוא אינו צריך לחזור, כי הוא רק לא קיים את המרכיב של הסיפור שבא לידי ביטוי בהסבה. אמנם, לדברי הרא"ש חכמים קבעו שגם את המצה יש לאכול בהסבה, כחלק ממצוות האכילה, ואם לא היסב יש לחזור ולאכול בהסבה על מנת לקיים את תקנת חכמים בשלמותה. חכמים מעצבים את אופי קיום המצווה מהתורה, ואם אדם לא עשה כן הוא לא קיים המצווה.

צורבא הדף היומי

הלכה למעשה

הרב אליעזר בן יואל הלוי, הראב"ה, חלק ב סימן תקכה
ויושב בהסבה. ובזמן הזה שאין רגילות בארצנו להסב, שאין רגילות בני חורין להסב - ישב
כדרכו.

שולחן ערוך אורח חיים סימן תעב סעיף ז
כל מי שצריך הסיבה, אם אכל או שתה בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות
בהסיבה.

הגה: ויש אומרים דבזמן הזה, דאין דרך להסב, כדאי הוא ראב"ה לסמוך עליו שבדיעבד יצא
בלא הסיבה (אגודה פרק ערבי פסחים). ונראה לי אם לא שתה כוס שלישי או רביעי בהסיבה,
אין לחזור ולשתות בהסיבה דיש בו חשש שנראה כמוסיף על הכוסות; אבל בשני כוסות
ראשונות, יחזור וישתה בלא ברכה (מנהגים).

מהר"ל, גבורות ה' פרק מח
ודברי תימה הן. דמה בכך שאין מיסב כל השנה ואין מראה חירות בעצמו, בליל זה מחויב
להראות עצמו כאילו בן חורין, ולפיכך צריך להסב אע"ג דכל השנה אינו מיסב ואינו מראה
חירות, בלילה הזה חייב.

הרב שלמה לוריא, שו"ת מהרש"ל, סימן פח
ואח"כ ישתה רוב רביעית בהסיבה דרך חירות. אף שכתב ראב"ה שאין דרך חירות האידנא
בהסיבה כי אם דרך חולים, מ"מ נראה דאין קפידא, שאינה אלא לרמז החירות שהיה בימים
ההם.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן אורח חיים סימן תעב, ג
אין לך שינוי טוב מהסיבה שאין אנו רגילים בזה, ועכשיו עושין אותנו. וראיה לזה שהרי במשנה
[קט"ז]. בשאלת מה נשתנה לא הוזכרה שאלת ההסיבה ובנוסחא שלנו ישנה. והטעם דבזמן
המשנה לא היתה שינוי ולא היה לבן מה לשאול על זה אבל עכשיו שואל על השינוי ולכן
העיקר כדברי רוב הפוסקים שחייב יש בהסיבה.

צורבא הדף היומי

אמונה

הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ', חידושים וביאורים בש"ס חלק א סימן יב כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ז, ו): "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים". ...דלכאורה דברי הרמב"ם עצמו סותרין זה את זה. בנוסח ההגדה שלו כותב: "ובכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". הביאור הוא שהגאולה דיציאת מצרים היא פעולה נמשכת "בכל דור ודור" ... זה מה שאנו נמצאים עתה במצב דחירות – הוא מפני שהגאולה דיציאת מצרים נמשכת גם עכשו. ...יש חיוב על האדם לראות (להרגיש) "כאילו הוא בעצמו יצא משעבוד מצרים". החיוב ד"להראות" הוא שאין מספיק שהאדם יראה (ירגיש) בעצמו "כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים", אלא שחייב הוא גם להראות (הרגש) זה. החיוב להראות הוא לא רק בעת אמירת ההגדה, אלא בכל מעשה הלילה הזה. צריך גם "לאכול ולשתות... דרך חירות" בכדי לבטא ולהראות הרגש זה.

הרב יוסף דב סולובייצ'ק, זמן חירותנו,

עמ' 41

ההסבה מסמלת בראש ובראשונה נינוחות מוחלטת, וזו מצידה מפגינה שחרור ממתח ודאגה או הקלה מהם. שנית, ההסבה מסמלת את השלכת האזיקים המנטליים המונעים מן האדם את חופש התנועה. ההסבה היא היפוכה של העמידה הזקופה המפגינה צייתנות וכניעה. עמידתם הזקופה של החיילים מסמלת את נכונותם לציית. ההסבה מצביעה על אי ציות, על נקיטת עמדה אמיצה, על סירוב לציית לפקודות, על דחיית אוטוריטה אנושית. ההלכה דורשת מאיתנו לקרוא בליל הסדר את ההגדה ולשתות את ארבע כוסות כשאנו נינוחים. תנוחה זו נראית כחוסר נימוס כלפי האנשים החולקים עמנו את הסעודה, והיא מפגינה את היותנו עצמאיים וחופשים לחלוטין. הסבה פירושה אי ציות. כל כן אומרים חז"ל כי בנוכחותו של הרב פטור התלמיד מהסבה, ולמעשה הוא אף מנוע ממנה (פסחים קח ע"א). דבר זה מלמד במידה רבה על מטרתה של ההסבה, רוצה לומר גילוי חוסר כבוד.

עמ' 90-91

אין אדם יכול להלל ולשבח בהתלהבות אלא אם כן הוא חש שרגשותיו מתעוררים בקרבן... "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", אנחנו מצהירים בכך כי האירועים שהתרחשו אינם רק רלוונטיים לגבינו... אלא שהם אף חלק מחווייתנו החיה. יציאת מצרים איננה אירוע שהתרחש בעבר הרחוק; בכל שנה ושנה הוא מיושם מחדש, שב ומוצג ונחוה מחדש. העבר גולש אל ההווה, ויציאת מצרים נעשית כך לאירוע בן זמננו. הרמב"ם הוסיף מילה אחת המבליטה רעיון זה: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים" (הלכות חמץ ומצה ז, ו) – זה הוא אירוע חדש, על כל רושמו הרגשי.

... "בכל דור ודור" איננה מצווה של אכילה; היא רגש, הלך רוח. עלינו לעורר את תחושותינו ולהרגיש קירבה כלשהי אל ההיסטוריה היהודית. זו מעורבותו של אדם מודרני החי עם זאת בתוך אירועים עתיקי יומין.